

Een canon voor de Europese cultuur

Ton Bevers Canons zijn er in twee formaten: universeel en uitgebreid, of nationaal en compact. De tussenliggende dimensie, die van een regio als Europa, leent die zich ook voor canonvorming? Kunnen we op cultureel gebied spreken van een Europese canon? Een verkenning.

Protagonisten en propagandisten van de Europese eenwording, vooral de schrijvende en debatterende intellectuele klasse, wijzen steeds op de gedeelde geschiedenis van Europa: de democratie gaat terug op de Griekse oudheid, het juridisch stelsel wortelt in het Romeins recht, de moraal is die van het christendom en de wetenschap is gevormd door de filosofie van de Verlichting.

Hoe plausibel deze betogen ook klinken, de culturele identiteit van Europa wordt door de inwoners van Europa nauwelijks ervaren en beleden, dit in tegenstelling tot de nationale culturele identiteit. Hoe valt dit te verklaren? De Europese eenwording is meer een technisch-instrumentele aangelegenheid, waaraan gestaag gewerkt wordt door een honderd-duizendkoppig ambtenarenapparaat. Culturele identiteit is blijkbaar geen voorwaarde om op Europees niveau te kunnen samenwerken op terreinen die vooral technisch-instrumenteel

van aard zijn, zoals economie, handel, transport, milieu, defensie, veiligheid en bestrijding van criminaliteit.

Er is een tweede argument waarom de Europese culturele identiteit schittert door afwezigheid. Aan twee cruciale voorwaarden voor de vorming van een dergelijke identiteit is immers niet voldaan. Ten eerste ontbreken territoriale grenzen: we weten niet waar Europa ophoudt. Daarnaast veronderstelt identiteitsvorming een culturele kern, die als centrum fungeert, leiding en richting geeft en maatgevend is. Taal is hier misschien wel het belangrijkste instrument, maar zeker ook de eigen geschiedenis. In Europa is niet één, maar zijn veel kernculturen aanwezig. Geen ervan is zo machtig dat deze de rol van kerncultuur kan spelen.

Het ontbreken van een Europese culturele identiteit is te herleiden tot het door de socioloog Georg Simmel in 1900 geformuleerde pro-

bleem dat men nu eenmaal ‘geen huis uit huizen’ kan bouwen. De EU beseft dat ook en heeft niet voor niets een aparte culturele paragraaf opgenomen in de Europese wet- en regelgeving. Cultuur is uitgezonderd van het streven naar eenwording. Europa is in cultureel opzicht ‘eenheid in verscheidenheid’. Als er al Europees cultuurbeleid wordt gevoerd, dan is dat beleid gericht op de bevordering van de culturele diversiteit, liefst die van de regio’s boven die van nationale staten – om politieke redenen is dat begrijpelijk.

Het is daarom ook moeilijk voorstelbaar dat zich ooit een EU-commissie zou wagen aan de opstelling van een Europese culturele canon. Hoe zou die commissie te werk moeten gaan? Elk land uitnodigen om een nationaal lijstje in te sturen en uit een optelsom daarvan de Europese canon samenstellen? Het lijkt de enige weg, wil men tot een voor iedere lidstaat aanvaardbaar resultaat komen. Gelukkig gaat het om een fictief probleem: de Europese culturele canon is geen onderwerp op de agenda van de Europese Unie.

Inductieve canon

Het betoog tot nu toe impliceert niet dat er in de Europese landen geen consensus is

De inhoud van de kunstvakken is in Europa nagenoeg overal hetzelfde

over wat in het onderwijs gekund en gekend moet worden op cultureel gebied. De inhoud van de kunstvakken, zo blijkt uit de leerplannen en kerndoelen, is in Europa nagenoeg overal hetzelfde. Maar nergens steunt die inhoud op deductief opgestelde canons.

Wel kunnen we op inductieve wijze uit de praktijk van het onderwijs in de kunstvakken een niet expliciet voorgeschreven, maar impliciet wel gebruikte nationale canon afleiden. Vervolgens zouden we ook weer op inductieve wijze hieruit conclusies kunnen trekken over de aanwezigheid van een impliciete Europese canon. Van een dergelijke opzet biedt het hiervolgende onderzoeksverslag een voorbeeld.

Het onderzoek was gericht op de vraag of er een culturele canon valt af te leiden uit de kunstvakken muziek en beeldende kunst op middelbare scholen in zes Europese landen: Duitsland, Frankrijk, Engeland – drie dominante culturen in Europa –, en Nederland, Denemarken en Slovenië, drie perifere culturen in Europa. De veronderstelling is dat de aanwezigheid van een canon in de kunstvakken afhangt van de mate waarin de aandacht uitgaat naar de eigen cultuur, naar cultuur uit het verleden en naar ‘hoge cultuur’.

In het onderzoek komen drie hoofdvragen aan de orde:

- In welke mate is de aandacht in de kunstvakken gericht op de eigen nationale cultuur en op de cultuur van anderen?
- In welke mate is de aandacht gericht op cultuur uit het verleden en op eigentijdse cultuur?
- In welke mate is de aandacht op de klassieke kunsten gericht en op de populaire cultuur?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden, is gekeken naar de inhoud van de eindexamensopgaven van de kunstvakken in het middelbaar onderwijs in de periode 1990–2005/6 (voor Denemarken: 2000–2006; voor Slovenië: 1998–2006).

Deze mogen immers als graadmeter beschouwd worden van wat leerlingen geacht worden te kunnen en te kennen op het gebied van muziek en beeldende kunst.

Een aanvullende onderzoeksvraag was welke componisten en beeldend kunstenaars in de eindexamenopgaven de meeste aandacht krijgen. Het antwoord op die vraag levert zes

nationale ranglijsten op. Door deze ranglijsten met elkaar te vergelijken, is een nieuwe ranglijst op te stellen van componisten en beeldend kunstenaars die in deze zes landen de meeste aandacht krijgen. De uitkomst hiervan is te beschouwen als een Europese hiërarchie van gecanoniseerde componisten en beeldend kunstenaars.

Aandacht voor nationale cultuur

Tabel 1a: Percentage items over **muziek** van eigen bodem en van andere landen in de eindexamenopgaven 1990–2005/6

Muziek uit	Dtsl	Eng	Fr	NI	Dk	Slo
Duitsland	37,3	18,3	13,2	11,5	5,0	10,9
Engeland	5,2	20,3	2,9	15,6	13,5	1,6
Frankrijk	5,0	8,8	20,6	8,9	0,8	4,7
Nederland	-	1,0	-	9,3	-	-
Denemarken	0,4	0,1	-	0,3	5,4	-
Slovenië	-	-	-	-	-	20,3
Oostenrijk	27,4	18,7	30,9	15,2	23,8	12,5
Italië	6,2	10,9	5,9	4,1	4,4	6,3
Spanje	-	0,3	1,5	0,4	-	-
Rusland	4,5	6,3	2,9	4,4	0,4	3,1
VS	2,5	7,5	5,1	17,0	41,0	25,0
Anders	11,5	7,8	17,0	13,3	5,6	15,7
N items	402	1560	136	270	480	64

Nederland en Denemarken wijken duidelijk af van de andere landen in aandacht voor muziek van eigen bodem. Beide landen zijn meer gericht op wat er elders op muzikaal gebied wordt geboden. Slovenië kiest bewust voor cultivatie van het eigen muzikale verleden. De muziek van de kleine landen krijgt niet of nauwelijks aandacht in Duitsland, Engeland en Frankrijk, maar ook voor elkaars muziek hebben kleine landen geen aandacht.

De Duitse en Oostenrijkse bijdrage aan de grote traditie van de westerse muziek wordt door alle landen erkend. Alleen Duitsland geeft de eigen componisten voorrang boven die van Oostenrijk. De asymmetrie tussen de nadruk in Engeland op Engelse muziek (20,3%) en de aandacht in Duitsland (5,2%) en Frankrijk (2,9%) voor Engelse muziek is een voorbeeld van overwaardering van de eigen cultuur vergeleken met de waardering in de ogen van de ander.

Opvallend is de aandacht in Nederland, Denemarken en Slovenië voor Amerikaanse muziek. Dominante Europese culturen hebben blijkbaar minder de neiging om de blik op Amerika te richten.

Tabel 1b: Percentage items over **beeldende kunst** van eigen bodem en van andere landen in de eindexamenopgaven 1990–2005/6

Beeldende kunst uit	Dtsl	Eng	Fr	NI	Dk	Slo
Duitsland	39,2	7,1	8,7	8,0	7,1	4,3
Engeland	4,6	29,2	3,7	6,8	2,5	4,8
Frankrijk	17,7	15,6	43,2	15,4	14,1	13,1
Nederland	5,5	3,8	3,3	32,5	3,0	3,8
Denemarken	-	-	-	0,4	46,5	0,2
Slovenië	-	-	-	-	-	26,9
Italië	6,8	16,9	4,6	10,8	2,4	25,7
Spanje	4,0	3,4	7,1	2,8	6,1	2,9
VS	8,9	7,1	19,9	9,5	6,6	-
Anders	13,3	16,9	9,6	13,2	12,2	18,3
N items	474	3220	241	779	1883	420

Het valt op dat alle zes landen het meest naar zichzelf kijken. Bijna de helft van alle examenvragen in Denemarken gaat over Deense kunst, terwijl de overige landen daar amper interesse voor tonen. Als Nederland geen Gouden Eeuw had gekend, zou Nederlandse kunst in de andere landen waarschijnlijk ook weinig aandacht hebben gekregen.

Uit de Franse examenopgaven spreekt de erkenning voor kunst uit Amerika. Daaruit

blijkt ook dat Frankrijk meer dan de andere vijf landen oog heeft voor de belangrijke rol die Amerika in de kunstwereld is gaan spelen nadat Frankrijk zijn toonaangevende positie heeft moeten afstaan. Duitslands accent op de eigen beeldende kunst wordt niet in diezelfde mate beantwoord door de andere landen.

Verleden versus heden

Tabel 2a: Percentage items, gerangschikt naar tijdvak in de eindexamenopgaven **muziek** 1990–2005/6

Aandacht voor periode	Dtsl	Eng	Fr	NI	Dk	Slo
voor 1500	7,5	6,6	2,9	4,8	1,7	-
1500–1700	4,5	11,9	3,7	4,1	1,5	7,8
1700–1850	46,8	35,9	55,2	25,9	35,0	20,3
1850–1950	28,6	32,1	24,3	20,4	21,3	50,0
1950–2006	12,7	13,5	16,9	44,8	40,6	21,9
N items	474	3220	241	779	1883	420

Tabel 2b: Percentage items gerangschikt naar tijdvak in eindexamenopgaven **beeldende kunst** 1990–2005/6

Aandacht voor periode	Dtsl	Eng	Fr	NI	Dk	Slo
voor 1500	21,9	31,8	2,1	8,6	1,1	45,0
1500–1700	5,1	8,9	1,2	5,1	1,6	18,6
1700–1850	3,8	11,9	2,9	6,7	5,0	11,4
1850–1950	45,4	32,9	44,0	35,0	55,1	20,9
1950–2006	23,8	14,5	49,8	44,5	36,4	3,8
N items	474	3220	241	779	480	64

Tabel 2a toont aan dat de periode 1700–1850 – de tijd van Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert en Schumann – de meeste aandacht krijgt in Duitsland, Engeland en Frankrijk, maar heel wat minder in de kleine landen. De hoge percentages van items over muziek na 1950 in de Nederlandse en Deense examens betreffen popmuziek. In Slovenië wordt bijzonder veel aandacht besteed aan jazz uit de periode 1900–1950.

Wat de beeldende kunst betreft (tabel 2b), valt op dat Duitsland, maar ook Engeland en het meest van allemaal Slovenië veel aandacht besteden aan kunst uit de oudheid. Duitsland en Engeland laten met hun nadruk op de periode 1850–1950 vooral blijken dat Frankrijk toen het centrum van de kunst was. Denemarken wijdt aan deze periode ook de meeste items, maar dan vooral aan eigen Deense kunst. Dat de Sloveense resultaten zoveel op de Engelse

lijken, is geen toeval: Slovenië heeft in 1998 met behulp van Engelse experts het centraal examensysteem ingevoerd.

Klassiek versus populair

Tabel 3: Percentage items over **muziek van na 1950** in eindexamenopgaven 1990–2005/6

muziek na 1950	Dtsl	Eng	Fr	NI	Dk	Slo
Klassiek	66,7	46,4	82,6	14,0	9,2	14,3
Jazz	-	4,3	4,3	3,3	21,5	85,7
Amusement	7,8	19,0	4,3	26,4	2,6	-
Pop	25,5	13,3	-	47,9	66,2	-
Wereldmuziek	-	14,7	8,7	8,3	-	-
N items	51	211	23	121	195	14

Duitsland, Frankrijk en Engeland, drie dominante culturen in Europa, besteden in hun examens het leeuwendeel van de items over muziek van na 1950, aan klassieke muziek, van oudsher de gecanoniseerde muziek. Toch zien we een proces van de-canonisering van de klassieke muziek. In Nederland en Denemarken overheerst de popmuziek in examenvragen over muziek van na 1950. Maar ook in Duitsland en Engeland is die trend aanwezig. Het Sloveense muziekexamen maakt tot nu toe alleen een onderscheid tussen klassieke muziek en jazz. Dat verklaart waarom het accent zo zwaar op jazz valt in de examenvragen over muziek van na 1950.

Componistencanon

Er is in het onderzoek ook gekeken welke componisten in de examenvragen de meeste aandacht krijgen. De rangorde is berekend op basis van de percentages van items over een componist. Het blijkt dat de bekendste componisten uit het tijdperk van de Weense Klassieken in alle zes landen hoog scoren. Alleen in de Deense examens staan deze componisten lager geklasseerd, doordat het Deense examenreglement een evenwichtige balans voorschrijft in de aandacht voor klassieke muziek, pop en jazz.

Tabel 4a: Top tien van componisten
in de eindexamenopgaven, 1990–2005/6

Dtsl	Eng	Fr	Dk	NI	Slo
Bach Beethoven	Bach Haydn	Mozart Haydn/Schubert/ Schumann	Mozart Ellington	Mozart Bach	Dvorak Pavec, I./ Beethoven/ Gallus
Mozart Schubert	Beethoven Mozart	Chopin Beethoven	Parker Count Basie/ Beethoven	Haydn Schubert/ Beethoven	Mozart/ Skerjanc/ Sibelius/ Smetana/ Basie/ Haydn/ Mendelssohn
Schumann	Händel	Bach/ Ravel	Vivaldi/ Schubert		
Brahms	Schubert	Debussy/Händel/ Brahms/Cage/ Berlioz/Ligeti	Bach		
Haydn/ Debussy Mendelssohn Wagner/ Strawinsky	Strawinsky Brahms		Haydn Armstrong		
	Schumann Debussy		Händel/The Beatles Queen		
48,8%	33,9%	56,3%	58,6%	18,9%	45,2%
N items 402	1560	136	480	270	64

Opmerkelijk is dat de top-tiencomponisten in veel examenvragen voorkomen en procentueel een groot deel van de aandacht naar zich toe trekken (zie de percentages onder in tabel 4a). De totale lijst van rangordes ziet eruit als een landschap met heel weinig pieken, geen plateaus en heel veel uitgestrekt laagland. Dit ondersteunt de theorie van 'winner takes all'.

Uit deze zes lijstjes valt de volgende Europese top tien te destilleren:

1. Mozart
2. Beethoven
3. Haydn
4. Bach
5. Schubert
6. Händel
7. Debussy
8. Brahms
9. Strawinsky
10. Schumann

Meer dan een derde van alle items in de Duitse en Franse examens gaat over muziek van Bach, Mozart, Beethoven, Haydn, Schubert en Schumann. In Engeland en Denemarken hebben deze zes componisten een kwart van alle items op hun naam staan, in Nederland 20 procent en in Slovenië 16 procent. De conclusie is daarom gerechtvaardigd dat er in het muziekonderwijs in de zes onderzochte landen nog steeds een canon zichtbaar is.

Twee componisten uit de eerste helft van de twintigste eeuw hebben zich een positie in de Europese top tien weten te verwerven: Strawinsky en Debussy. De dominante rol van Duitsland en Oostenrijk op muzikaal gebied is dan uitgespeeld. Geen enkele Engelse of Amerikaanse componist heeft een plaatsje in deze Europese top tien.

Beeldend-kunstenaarscanon

Tabel 4b: Top tien van beeldend kunstenaars in de eindexamenopgaven, 1990–2005/6

Dtsl	Fr	Eng	Nl	Dk	Slo
Dürer	Picasso	Michelangelo	Picasso	Munch	Michelangelo
Picasso	Le Corbusier	Le Corbusier/	Bernini/	Kvium	Rembrandt/
Gropius/	Matisse	Lloyd Wright	Rodin	Picasso	Giotto
Moore	Segal	Picasso	Boccioni/	Krøyer	Dürer/
Matisse/	De Kooning/	Mackintosh/	Michelangelo/Monet		DaVinci
Le Corbusier	Schwitters/	Rodin/	Ingres/	Dali/Magritte	Turner/
Rodin	Lichtenstein/	Van Gogh	Matisse	Matisse	Rubens
Rohe/	Giacometti/	Bernini/	Mondriaan/	Van Gogh/Renoir	Titiaan/
Michelangelo/	Warhol/	Gainsborough	Vermeer/	Strøbek	Plecnik
Beckmann/	Léger	Gaudí	Calder/		Bergant/
Cézanne			Kirchner/		Goya/
Rembrandt/			Rietveld/		Bernini
Kirchner/			Van Gogh/		
Beuys			Appel/		
			Brancusi		
26,8%	26,2%	10,9%	10,6%	27,0%	37,9%
N Items					
474	241	3220	779	1883	420

In deze top-tienlijstjes zijn de kunstenaars van na 1900 het sterkst vertegenwoordigd. De complete top tien van Frankrijk bestaat uit twintigste-eeuwse kunstenaars. Deze resultaten staan in scherp contrast met die van de muziekexamens. Een ander verschil is dat de overeenstemming in top-tien-posities van beeldende kunstenaars veel minder groot is dan bij de componisten. Voor een canon van de beeldende kunst tekent zich dus minder consensus af.

Het aantal kunstenaars dat slechts eenmaal in de examens genoemd wordt, is veel groter dan bij de muziekexamens. Blijkbaar is de twintigste-eeuwse kunst, vooral die van na 1950, waar de meeste aandacht naar uitgaat in Frankrijk, Nederland en ook Denemarken, te onoverzichtelijk om internationaal consensus over te bereiken. Dat kan ook de reden zijn waarom men dan eerder terugvalt op de eigen nationale kunst, die immers in elk land in ruime mate beschikbaar is, zeker in landen als Frankrijk, Nederland en Denemarken, waar overheden de productie, distributie en receptie van eigentijdse beeldende kunst met tal van beleidsinstrumenten ondersteunen.

De aandacht voor niet- westerse kunst en muziek is zeer beperkt

De Europese top tien van beeldend kunstenaars op basis van de eind-examenopgaven ziet er als volgt uit:

1. Picasso
2. Matisse/Michelangelo
3. Le Corbusier
4. Van Gogh
5. Monet
6. Rembrandt
7. Giotto
8. Kirchner
9. Giacometti
10. Rodin

De aanwezigheid van twee Nederlandse kunstenaars in deze top tien is op het eerste gezicht opmerkelijk. Hoe is het mogelijk dat een klein land hierin zo sterk vertegenwoordigd is? Een van de voorwaarden voor reputatievorming is erkenning door belangrijke anderen. Van Gogh dankt zijn internationale reputatie meer aan zijn beslissing om Nederland te verlaten dan aan zijn Nederlandse herkomst; Rembrandts aanwezigheid hangt samen met de dominante positie van Nederland in de zeventiende eeuw. Opvallend is de afwezigheid van Engelse en Amerikaanse kunstenaars in de Europese top tien.

Terwijl de canon van muziek zwaar leunt op het muzikale erfgoed van de achttiende en negentiende eeuw, bestaat de canon van beeldende kunst bijna volledig uit kunstenaars van de negentiende en twintigste eeuw.

Overeenkomsten en verschillen

De aanwezigheid van een canon, zo werd betoogd, hangt af van de mate waarin in de eindexamenopgaven van de kunstvakken op middelbare scholen de nadruk wordt gelegd op de eigen cultuur, de cultuur van het verleden en de 'hoge cultuur'.

Ton Bevers

is hoogleraar sociologie en doceert kunst- en cultuurhistorie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

In het onderzoek valt op dat in elk van de zes landen een duidelijk accent op de eigen nationale cultuur ligt, hetzij op de muziek, hetzij op de beeldende kunst, maar meestal op beide. De aanwezigheid van een nationale canon is min of meer af te lezen uit de examenopgaven, maar er zijn ook signalen die wijzen op de-canonisering, met name bij de opgaven voor muziek en beeldende kunst van na 1950.

Naast de aandacht voor de eigen cultuur laten de opgaven zien dat de aandacht voor niet-westerse kunst en muziek zeer beperkt is: die komt in slechts twee procent van de ruim 10.000 verzamelde items aan de orde. De examens zijn dus nationaal en mondiaal georiënteerd, maar de mondiale actieradius blijft beperkt tot Europa, Amerika en Australië/Nieuw-Zeeland.

Uit de nationale oriëntatie is een nationale canon af te leiden. Uit de resterende items is na enig rekenwerk een Europese canon van componisten en beeldend kunstenaars samen te stellen. Maar terwijl de nationale canon aansluit bij de nationale culturele identiteit, moet de Europese canon het stellen zonder een Europese culturele identiteit. Dat zal nog lang zo blijven, want men kan nu eenmaal geen huis uit huizen bouwen.

Turning Torso, Malmö, Zweden
Architect: Santiago Calatrava
Fotograaf: Peter Cuypers

Gerechtsgebouw, Antwerpen, België
Architect: Richard Rogers Partnership
Fotograaf: Roel Backaert

